

Myšlení v antiutopiích

Utopie popisují svět, který považujeme za ideální, a to po všech stránkách. Perfektně v nich funguje hospodářství, infrastruktura, ekonomika, rodinné vztahy atd. Z čistě etymologického hlediska by pak antiutopie měly popisovat pravý opak. Co je však antiutopie zač? Definování tohoto pojmu představuje mnohem komplikovanější a záludnější problém, než by se na první pohled mohlo zdát. Systém antiutopického světa totiž také funguje velmi spolehlivě, většinou dokonce až s děsivou přesností. Proč je tedy tento žánr hodnocen jako výstražný? Odpověď se neskryvá v globálním měřítku, ale nalezneme ji při pohledu na konkrétní osoby. Právě běžní lidé a jejich životy nám ukazují děsivost režimů, ve kterých žijí. Oni sami však většinou ve svém okolí nic špatného nepozorují. Jak je to možné? Proč považují za správné i věci, které my odsuzujeme, jako například pálení knih?

Abychom to zjistili, musíme se odpoutat od hlavních hrdinů těchto knih, kteří se (alespoň dočasně) ze zaběhnutého pořádku věcí vymanili a ubírali se svojí vlastní cestou. Na tyto osoby se autoři zaměřují, protože se chovají nečekaně. Právě zbývající většina lidstva však vytváří samotnou podstatu antiutopií.

V knize 451° Fahrenheita ji nejlépe zastupuje Mildred Montagová. Život této ženy lze vystihnout jedním slovem - rutina. Každý den se skládá ze stále stejných činností - většinu času obvykle spotřebuje telestěna. Tyto interaktivní desky se pro osoby jako Mildred (tedy nejspíše pro většina obyvatelstva) stávají smyslem života. Představují totiž vše, co člověk Mildredina typu potřebuje - virtuální komunitu a jednoduchou zábavu. To první nazval Guy trefně "rodinka", protože Mildred skutečně před telestěnou trávila více času než se svým manželem. A měla-li i opravdové přítelkyně z masa a kostí, přivedla si je domů jen proto, aby mohly společně sledovat svůj oblíbený pořad. Tím netvrdím, že by se s nimi jinak vůbec nebavila. Telestěna by mohla dobře sloužit jako prostředek, díky kterému se lidé seznamují. Lepší by však bylo, kdyby spolu nové kamarádky sdílely i jiná témata.

Další problém spočívá v intelektuální úrovni programů, které telestěny nabízí. Hned z prvních náznaků vyplývá, že je nevalná. Úryvek z Mildredina oblíbeného pořadu to dokazuje:

"Něco se musí udělat!"

"Ano, něco se udělat musí!"

"Tak nestůjme a nemluvme tady!"

"Udělejme to!"

"Mám takový vztek, že bych si odplivl!"^d

Musíme si uvědomit, v jakém rozsahu Mildred podobné programy sledovala. Přirozeně z toho vyplývá, že se jejich primitivnost a banalita výrazně podepsala na jejím způsobu uvažování a velikosti slovní zásoby. Jako příklad dokonale poslouží úryvek rozhovoru Mildred a jejích kamarádek:

"Nevypadáme všechny nádherně?"

"Nádherně!"

"Vypadáš skvěle, Millie!"

"Skvěle!"

"Všechny vypadáme bezva!"

"Bezva!"

(...)

"No není tahle scéna báječná?"

"Báječná!"²

Samozřejmě nepožaduji, aby se všechny hovory vedly na vysoké úrovni (nebylo by to ani normální), ale ve světě Montagových se lidem na takové rozhovory ani nedostává čas. To, že telestěny neustále sledovala drtivá většina lidí dokládá i fakt, že se pomocí tohoto informačního systému skoro podařilo dopadnout zločince:

"Policejní výzva všemu obyvatelstvu v prostoru Elm Terrace: Všichni ve všech domech, ve všech ulicích otevřte hlavní nebo zadní dveře nebo se podívejte z oken. Uprchlík nemůže uniknout, podívá-li se v příštím okamžiku každý na ulici. Pozor!"

(...)

"Počítám do deseti! Jedna! Dvě!"

Cítil, jak město vstává.

"Tři."

Cítil, jak město běží k tisícům dveří.

Rychleji! Levá, pravá!

"Čtyři!"

Lidé jako náměsíční v halách.

"Pět!"

*Cítil, jak jejich ruce svírají kliky!*³

Vliv telestěn navíc doplňují tzv. mušličky, tedy něco jako přenosná rádia, která se vejdou do ucha. Člověk je tedy neustále zahlcen zvukem a v případě telestěn i obrazem, bez sebemenší chvíle odpočinku a klidu. Nemá tak vůbec žádný prostor na přemýšlení a všechny myšlenky přejímá z telestěny.

Jak se však společnost do tohoto nelákavého způsobu života dostala? Nestalo se tak zásahem nějaké vyšší síly, nýbrž přirozeným vývojem, který by se dal popsat jako přechod od knihy k obrazovce. Na počátku existovalo lidstvo v podobě různých kultur roztroušených po světě. Postupem času, jak se svět globalizoval a propojoval, se různé společnosti potkávaly. Množství knih, které měl každý člověk k dispozici, narůstalo. V záplavě písemností se pochopitelně objevovaly protichůdné názory. Lidstvo si však naštěstí uvědomilo tuto hrozbu a stvořilo požárníky, kteří ji měli zlikvidovat. Místo různorodých knih si vybralo obrazovky, které všem lidem předkládaly jeden společný názor. Kde je tedy chyba? Především v myšlence, že odlišné názory něčemu škodí. Tato hypotéza totiž předpokládá, že jednotlivce

nemá dost rozumu na to, aby si udělal vlastní úsudek, a že ho tak knihy matou. Telestěny navíc pravděpodobně nic, co by se dalo označit jako názor, neposkytovaly.

Mají tedy lidé šanci se z tohoto způsobu života vymanit? Nechme teď stranou osoby jako Clarissu, které do myslí ostatních mohou vnášet podivné nápady. Zbytek populace nefilosofuje nad krásami přírody, ale visí očima na telestěnách. A z těch pravděpodobně výzva ke změně nepřijde.

Ve slavné antiutopii 1984 poskytuje náhled do myšlení většiny Julie. Většinou v tomto případě myslím pouze členy Strany. Proléti totiž nejsou ideologicky zatíženi a režim je z hlediska myšlení ovlivňuje především materiálně. Julie zastupuje generaci, která se narodila až po Revoluci. Všechny životní zkušenosti tak získala pod dohledem Strany. Má poměrně zajímavý životní postoj. V mnoha ohledech jí rozdíl mezi pravdou a lží nepřipadá důležitý. K čemu vlastně člověk využije informaci, kdo doopravdy vynalezl letadlo? K ničemu. Julie naprosto nechápala děsivost procesu přepisování historie, kterému Winston sám napomáhal. Žila přítomností. Fakt, že neexistovala možnost, jak se dopátrat skutečné minulosti, její život nijak neovlivňoval. Narodila se za vlády Strany, jejíž vláda jí připadala automatická. To však neznamenalo, že by s ní ve všem souhlasila. Stejně jako její vrstevníci se však naučila žít dva životy. Jeden oficiální, jako pravověrná členka Strany a Antisexuální ligy mládeže, a druhý osobní, který se odehrával především v hlavě, kam zatím ani obrazovky neviděly. V tomto druhém životě asi na principy Angsocu vnitřně nadávali skoro všichni, nikdo se však svoji nevoli neodvážil přenést do oficiálního života a projevit ji. Navenek se všichni chovali správně, ale tajné obcházení pravidel se stalo běžnou praxí.

Myšlení zajímavým způsobem ovlivňuje i *newspeak*. Ten by ve své konečné podobě měl dovršit přetvoření celé společnosti. Je něčeho takového jazyk schopen?

"Viš, že newspeak je jediný jazyk na světě, jehož slovní zásoba se každým rokem zmenšuje?"⁴

Tuto větu pronesl Syme, lingvista, který pracoval na Jedenáctém vydání Slovníku. V tomto vydání měl být *newspeak* dotažen k dokonalosti. Ta částečně spočívá právě v omezené slovní zásobě. Slovo *špatný* lze nahradit *nedobrym*, *tma nesvětlem* atd. *Newspeak* je v tomto ohledu osekán až na kost. Ke zjednodušení však může dojít i tak, že jedno slovo obsáhne významy několika původních. Například *oldthink* zahrnuje vše staré, předrevoluční, neslučitelné s ideologií Strany. Jednotlivé činy či předměty už svá pojmenování ztratila. Nevíme, do jaké míry jazyk ovlivňuje myšlení. Pomocí malé slovní zásoby lze kontrolovat alespoň myšlenky formulované do vět. Lidské vědomí ale teoreticky může protestovat na emoční úrovni. Pokud by však daná osoba chtěla svoji ideu sdělit někomu dalšímu, došly by jí argumenty.

"Myšlenky nepřátelské Angsocu mohly být přechovávány ve vágní neslovní podobě a daly se vyjádřit jen ve velmi obecných termínech, které, shrnujíce v sobě celé klubko kacířských myšlenek, se nedaly blíže definovat, a tak se mýjely účinkem."⁵

*"V newspeaku bylo zřídka možné rozvíjet kacířskou myšlenku dál než ke konstatování, že je kacířská: za touto hranicí už potřebná slova neexistovala."*⁶

Ideologickou výhodou *newspeaku* byly také složeniny. Výraz *joycamp* sice označoval tábor nucených prací, ale člověk už při opakovaném používání původní význam nevnímal. Stejně fungovala i jména ministerstev. Jazyk tak zaháněl povědomí o nesprávných věcech a nahrazoval je neutrálními výrazy. Zkratky (jako např. *Hojmini*) navíc usnadňují nezávazný hovor na dané téma, protože se s nimi lépe manipuluje a nevybízejí tolik k zamyšlení nad samotným slovem.

Jak se do současného stavu lidstvo dostalo? Oficiální učebnice dějepisu považují za hlavní milník Revoluci. Znamenala přerod ze světa plného sociálních rozdílů, kapitalistů a cylindrů do světa, nad kterým bdí Velký bratr. Poučíme-li se z Winstonovy profese, zjistíme, že tato informace nemá žádnou výpovědní hodnotu. Vyhovuje sice současné ideologii, ale pravděpodobně ji někdo párkrát přepsal a dost možná bude upravována i v budoucnosti.

Obě dvě knihy se označují jako antiutopie. Jejich obyvatelé se přesto nalézají v dosti odlišných situacích. Našemu aktuálnímu světu se více podobá svět ze 451° Fahrenheita. Liší se hlavně tím, že oficiálně zakázal knihy, jinak bychom se v něm asi dobře vyznali i my. Podmínky v 1984 by nám jistě připadaly drsnější a cizinec by tak lehce nezapadl. Nepatřil by totiž do žádného Oddělení a bezcílne toulajícího se člověka během pracovní doby by brzy chytila Ideopolicie. Na tomto příkladu vidíme, jak moc se od sebe tyto dvě knihy liší z hlediska režimu a pravidel. Alespoň jeden detail však mají společný. Ať už se jim říká telestěny nebo obrazovky, tato zařízení se nachází všude. Telestěny si lidé dobrovolně kupují místo normálních zdí, množství obrazovek na všech veřejných i neveřejných místech je snad ještě větší. Co k tomu vedlo? Funkci telestěn jsem již rozebírala, ale co obrazovky z 1984?

*"Obrazovka současně přijímala a vysílala. Každý zvuk, který Winston vydal a jenž byl hlasitější než velmi tiché šeptání, obrazovka zachycovala; a co víc, pokud zůstával v zorném poli kovové desky, bylo ho vidět a slyšet."*⁷

Tyto předměty si lidé nekupovali domů sami. Nikdo nejspíš nevěděl, odkud se vlastně vzaly, ale každý si na ně musel dávat pozor. Obrazovky tak pro velký počet lidí představovaly neustálý pocit nejistoty a neklidu. Přestože jak telestěny tak obrazovky vysílají i přijímají, vzbuzují v lidech rozdílné pocity. První přináší lidem radost (pomiňme negativní účinky jako otupělost), kdežto druhé spíše neštěstí. I z hlediska spokojenosti obyvatel vyhrává 451° Fahrenheita. Lidé vypadají na první pohled šťastní, i když úplně bezproblémový život nevedou. Ukazuje se to například v situaci, kdy se Mildred předávákuje prášky na spaní, nebo v narážkách její kamarádky na válku.

*"Předmět, který předtím odkopl, zablyštěl se teď u jeho postele. Skleněná lahvička od prášků pro spaní, v níž bylo ještě před několika hodinami třicet tabletek a jež nyní ležela bez kloboučku a prázdná ve světle malého plamene."*⁸

Podléhají tedy určitému psychickému tlaku. Na druhou stranu v 1984 si někteří alespoň občas uvědomí, že žijí v bídných podmínkách. Dlouhá pracovní doba, ale hlavně nekvalitní jídlo a trvalý nedostatek zboží (např. žiletek); ani velkolepé statistiky tyto věci člověku nenahradí. Normální to může připadat jen těm, kteří nemají možnost srovnání, i ti však mohou litovat sebe sama.

Rozdíly nalézáme i ve způsobu, jakým se společnost do současného stavu dostala. Ve 451° Fahrenheita šlo v podstatě o samovolný proces, i když nejspíše mediálně podpořený. Velký bratr se naproti tomu dostal k moci politickou cestou, protože lidé si ho během Revoluce pravděpodobně zvolili. O politické situaci v první antiutopii nemáme žádné náznaky, protože hlavní myšlenka spočívá ve vztahu ke knihám.

Považujeme-li antiutopické světy za špatné, nabízí se otázka, existuje-li vůbec nějaká naděje, že se obrátí k lepšímu. Lidé jako Mildred se podle svého svědomí nechovají zkaženě a svého pohodlí se vzdát nechtějí. Julie by možná změnu osobně uvítala, ale přespříští generace už bude mít ruce svázané *newspeakem*. Děsivost antiutopií spočívá i v tom, že z nich zdánlivě není úniku. Jedinečnost každého člověka poskytuje malou šanci na prolomení režimu. Vzhledem k podmínkám, které tam panují, si myslím, že větší naději má svět 451° Fahrenheita. Stačí v něm změnit pouze lidský názor, kdežto v 1984 celé řízení státu a styl života.

---

1) - 3) Bradbury, R.: *451° Fahrenheita*

4) - 7) Orwell, G.: *1984*

8) Bradbury, R.: *451° Fahrenheita*

Literatura:

Bradbury, R.: *451° Fahrenheita*, přel. J. Emmerová a J. Škvorecký, Praha, Svoboda, 1970

Orwell, G.: *1984*, přel. E. Šimečková, Praha, Levné Knihy KMa, 2000